

SCHAT VAN BANKBILJETTEN UIT VECHMAAL*

Raf Van Laere
Luc Vandamme

Schatten van bankbiljetten worden nauwelijks bestudeerd¹. Dit is voor een goed deel te wijten aan het ontbreken van materiaal maar anderzijds voelen de meeste numismaten zich ook wat onwennig wanneer zij met dit fenomeen geconfronteerd worden. Bankbiljetten zijn in hun ogen vaak te recent om relevante informatie te kunnen leveren en de technieken waarmee de traditionele muntschatten bestudeerd worden, lijken niet erg geschikt. Velen zullen zich de vraag stellen welke elementen de studie van een biljettenschat kan bijbrengen, die niet beter en gemakkelijker in andere bronnen terug te vinden zijn.

Voor zover bekend bevatten recente schatten van bankbiljetten steeds uitsluitend Belgische biljetten. Dergelijke schatten verschaffen dan ook geen informatie over de circulatie van buitenlandse speciën. Dit hangt wellicht samen met het feit dat tot nog toe nog geen gemengde – biljetten en munten – schatten gesignaleerd werden, vermits ook vrij recente muntschatten vaak vreemde speciën bevatten. Ook vanuit chronologisch standpunt is het ontbreken van buitenlandse speciën in een schat uit het interbellum niet verwonderlijk. Na de Eerste Wereldoorlog is de Latijnse Muntunie immers in feite opgeschort met als gevolg dat de nationale muntcirculatie zich in toenemende mate concentreert op de eigen speciën.

Toch kan niet betwijfeld worden dat de systematische analyse en studie van biljettenschatten interessante gegevens tevoorschijn kan brengen. In afwachting van de ontwikkeling van een aangepaste studiemethode worden hier alvast enkele beschouwingen gewijd aan een Limburgse schat van bankbiljetten, die tijdens de Tweede Wereldoorlog verborgen werd.

In december 1965 toont de jachthond van de familie Jansen opvallend veel belangstelling voor een konijnenpijp in een holle weg van Heurne Sint-Pieter naar Heks/Horpmaal te Vechmaal. Nader onderzoek levert een wijnfles op, die gevuld is met bankbiljetten. Enige tijd later worden de biljetten verdeeld tussen vader en twee kinderen zodat op dit ogenblik één deel van de vondst niet beschikbaar is voor

¹ Eén van de weinige uitzonderingen vormt: L. BEECKMANS, Moderne schatvondsten uit Zuid-Oost-Vlaanderen (Ninove II, Onkerzele II/III en Kruishoutem). In: Zottegems genootschap voor geschiedenis en oudheidkunde. Handelingen 7, 1995, p. 331-345 met de biljettenschat van Kruishoutem (p. 341-343).

studie. Waarschijnlijk ontbreken in de inventaris van de schat één biljet van 1.000 frank en een vijftal biljetten van 100 frank. Oorspronkelijk vertegenwoordigt de totale schat waarschijnlijk een bedrag van iets meer dan 7.000 frank.

Het meest recente biljet dateert van 26 maart 1943. Er is echter een opvallend gebrek aan continuïteit tussen de meest recente biljetten van 100 frank, die dateren uit de periode van juli tot midden september 1942 en waarvan verschillende exemplaren nauwelijks sporen van circulatie dragen en de grotere coupures. Het lijkt er sterk op dat het hier gaat om twee afzonderlijke loten: een kleine groep van biljetten van 1.000 frank en 500 frank die dateren uit de periode van eind 1941 tot begin 1943 en een tweede groep, die gevormd wordt door de biljetten van 100 frank die dateren uit de periode van begin 1938 tot eind 1942.

Omdat de schat uit volle oorlogsperiode stamt is het erg moeilijk een goed idee te krijgen van de relatieve waarde van deze schat. Indien men de periode 1936-1938 als referentie neemt dan stijgt de algemene index van 100 tot 355 in 1947. Indien men de index van 1970 als referentie – 100 – neemt dan bedraagt de index in 1936-1938 ongeveer 20. Terwijl hij in 1947 gestegen is tot 68,6².

Tijdens de oorlogsjaren geldt in principe een prijzenstop maar als gevolg van de gebrekkige bevoorrading van de normale markt, wijken de meeste consumenten noodgedwongen voor een goed deel uit naar de zwarte markt waar de prijzen op korte termijn vaak aan sterke schommelingen onderhevig zijn. De evolutie van de index voor basisgoederen, gedeeltelijk op de normale en gedeeltelijk op de zwarte markt gekocht, spreekt boekdelen. Indien men april 1940, vlak voor het uitbreken van de vijandelijkheden als referentie – 100 – neemt, dan bedraagt hij in augustus 1942 reeds 789. Een jaar later is hij reeds geklommen tot 817. In augustus 1944, vlak voor de Duitse aftocht, noteert men 939, een niveau dat pas opnieuw bereikt wordt tijdens de tweede helft van de jaren '70³.

Men krijgt een beter idee van de waarde die de schat vertegenwoordigt als men het bedrag – ongeveer 7.000 frank – vergelijkt met het dagloon van een arbeider. In 1939 verdient een dagloner in de landbouwsector gemiddeld 17 frank per dag. Tijdens de oorlogsperiode klimt zijn loon vrij snel. In 1943 verdient hij 26 frank, in 1944 is dat al 31 frank en in 1945 stijgt het tot 45 frank⁴. Als men aanneemt dat de schat verborgen is kort na de uitgiftdatum van het meest recente biljet, dan is met-een duidelijk dat het hier gaat om nauwelijks minder 270 daglonen van een arbeider.

Tijdens het interbellum wordt België geconfronteerd met een lange reeks economische, financiële en monetaire problemen onder meer: gedwongen wisselkoers, devaluatie, failliet van bekende banken, crisis in de wereldeconomie ... die het vertrouwen in de economische toestand en de nationale frank niet ten goede komen. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog lijkt de situatie echter gestabiliseerd. Na de bezetting van België doemt het spookbeeld van de monetaire anarchie van de Eerste Wereldoorlog opnieuw op. Vermits de Nationale Bank op vraag van de regering aanvankelijk naar Frankrijk uitwijkt, zoekt de bezetter een

² V. JANSSENS, *De Belgische frank. Anderhalve eeuw geschiedenis*, Brussel 1976, p. 433.

³ JANSSENS, *op.cit.*, p. 303.

⁴ B.R. MITCHELL, *European historical statistics 1750-1970*, New York 1978, p. 81.

oplossing om haar taken, onder meer de uitgifte van biljetten, zo snel mogelijk weer te kunnen opnemen. Eind juni 1940 is de oprichting van een speciale Emissiebank reeds een feit. In de ogen van de Duitse bezetter fungeert zij voortaan als centrale bank. De gevoerde politiek leidt al snel tot een belangrijke toename van de geldvoorraad met alle inflatoire gevolgen vandien. Tussen het uitbreken van de oorlog in mei 1940 en oktober 1944 verdrievoudigt de totale geldvoorraad. In mei 1940 zijn voor 29.806 miljoen frank aan bankbiljetten in omloop. In oktober 1945 zijn de bankbiljetten goed voor 99.216 miljoen frank⁵.

Om deze monetaire wildgroei na de bevrijding zo snel mogelijk opnieuw in goede banen te leiden wordt een plan uitgewerkt dat in de volksmond *operatie Gutt* genoemd wordt, naar de toenmalige minister van financiën: Camille Gutt (1884-1971). Met het oog op de realisatie ervan worden tijdens de laatste oorlogsmaanden, onder het oog van de Duitse bezetter in de drukkerij van de Nationale Bank al de nodige formulieren gedrukt. De besluitwetten verschijnen op 7 oktober 1944 in het Belgisch Staatsblad. Alleen de maatregelen met betrekking tot de bankbiljetten zijn hier van belang.

De biljetten van 100, 500, 1.000 en 10.000 frank verliezen onmiddellijk hun statuut als wettig betaalmiddel. Zij moeten aangegeven worden in de aangeduide bank- en postkantoren. Niet aangegeven biljetten worden automatisch eigendom van de Belgische Staat. Elk gezinshoofd mag, per gezinslid onmiddellijk voor maximaal 2.000 frank aan oude biljetten in nieuwe omwisselen. De biljetten van 50, 20 en 5 frank evenals de muntstukken blijven vrij in gebruik. De ganse operatie krijgt haar beslag tussen 9 en 13 oktober. Voor bijna 14,6 miljard frank bankbiljetten worden onmiddellijk omgeruild terwijl voor meer dan 77 miljard biljetten aangegeven worden. Voor meer dan 9 miljard biljetten wordt echter niet aangegeven. Dit bedrag vermindert later tot ongeveer 4 miljard⁶. Ongetwijfeld maakt de schat van Vechmaal hiervan deel uit.

De samenstelling van de biljettenschat van Vechmaal weerspiegelt vrij trouw de evolutie van de uitgifte van bankbiljetten en getuigt tegelijk van een toenemende thesaurisatie, die wijst op een stijgende economische activiteit naarmate de oorlog aansleept. Er zijn geen aanwijzingen dat bepaalde selectiecriteria een rol speelden bij de keuze van de biljetten. Zo bevat de schat geen biljetten met handtekening van de voor-oorlogse gouverneur van de Nationale Bank: Louis Franck (1868-1937) waarvan het gerucht de ronde deed dat zij na de bevrijding waardeverlozen zouden zijn⁷.

	Jaarlijkse uitgifte van bankbiljetten	Samenstelling van de schat	Totale waarde
1938	21.931	5 x 100 F	500 F
1939	24.008	8 x 100 F	800 F
1941	40.854	6 x 100 F + 1 x 1000 F	1.600 F
1942	56.990	13 x 100 F + 1 x 500 F	1.800 F
1943	75.256	2 x 1000 F	2.000 F

⁵ JANSSENS, *op.cit.*, p. 293 sqs.

⁶ JANSSENS, *op.cit.*, p. 311-347.

⁷ JANSSENS, *op.cit.*, p. 302.

1944	120.959		
1945	57.282		
		Algemeen totaal	6.700 F

De samenstelling geeft weinig aanwijzingen over de vroegere eigenaar van de schat. Het onevenwicht tussen de – wat oudere – coupures van 100 frank en de recentere biljetten van 1.000 frank, wekt de indruk dat het hier niet gaat om een echte spaarschat. Men heeft eerder te doen met het werkkapitaal van iemand die snel over aanzienlijke hoeveelheden speciën moest kunnen beschikken: enkele grote biljetten voor belangrijke transacties en wat kleinere biljetten voor couranter gebruik. Is het, gezien de oorlogsomstandigheden, verwonderlijk dat gedacht wordt aan een zwarthandelaar? Waarom de schat na maart 1943 klaarblijkelijk niet meer aangevuld is, blijft onduidelijk. Heeft de eigenaar zijn kapitaal verdeeld en laat hij een deel voorlopig rusten en moet hij het na de bevrijding als gevolg van de *operatie Gutt* definitief afschrijven? Is hij gevangen, ziek of overleden en kent zijn familie de bergplaats niet? Hoewel er in de omgeving van de vindplaats zich een huis bevindt, is op dit ogenblik geen enkel element voorhanden dat toelaat de eigenaar van de schat met enige graad van zekerheid te identificeren en is het weinig waarschijnlijk dat hij na meer dan een halve eeuw stilzwijgen, nog van zich laat horen.

Inventaris

1.000 frank / 200 belga; groen; PICK 43, EYCKMANS 99

Ontwerp: J. F. FREUND⁸ & G. MINGUET⁹

Gravure: F. POORTMAN & G. MINGUET

Vz.: links een gekroonde en gedrapeerde medaillon met het dubbelportret van koning Albert I en koningin Elisabeth, naar rechts, rechts de zittende verpersoonlijking van de Overvloed, naar links; in het midden onderaan zicht op de lakenhalle van Ieper; serienummers en uitgiftedatum; Frans

Kz.: rechts een zittende kantkloster naar links; Nederlands

Watermerk: Portret van koning Leopold I

Handtekeningen: Goffin – Sontag / kleur: zwart

135 x 223 mm

25.08.41

26.03.43, 2 exemplaren; nauwelijks circulatiesporen

⁸ Jean-François Freund (Brussel 1879 – Brussel 1968), huistekenaar van de Nationale Bank, ontwierp mee de Nationale Reeks. Hij was een erg talentvol autodidact. De figuren van de mijnwerker, de wapensmid en de kantwerkster zijn van zijn hand.

⁹ Guillaume Minguet (Ensival 1884 – Brussel 1969), werkte als tekenaar in de Drukkerij van de Nationale Bank en verzorgde er zowel tekeningen als gravures. In 1926 werd hij aangesteld als kunstenaar-graveerder. Hij graveerde het meeste aantal Belgische biljetten, zelfs tot een eind na zijn op pensioenstelling. De Eeuwfeestreeks was mede van zijn hand. Hij ontwierp ook biljetten voor Belgisch Congo, loterijbriefjes en fiscale zegels.

500 frank / 100 belga; donkerblauw met groen op een lichtblauwe achtergrond;
PICK 41, EYCKMANS 80

Ontwerp: H. HENDRICKX¹⁰

Gravure: A. DOMS

Vz.: allegorische cartouche over de wetenschappen en kunsten; serienummers en uitgiftedatum; Frans

Kz.: allegorische compositie, bovenaan een banderol met in het midden het Belgische wapen, met aan elke zijde het wapen van vier steden; Nederlands

¹⁰ Henri Hendrickx (1817-1894) was een gevierd tekenaar, schilder en illustrator o.a. voor de *Bibliothèque Nationale* en de *Encyclopédie populaire*. Hij was in 1871 de ontwerper van de eerste officiële Belgische briefkaart met een allegorie van de Industrie en de Handel. Hij publiceerde in 1862 het handboek *Le dessin à la portée de tous* en was de ontwerper van de bankbriefjes van het type 1887 en 1892.

Watermerk: 500 FRANCS
 Handtekeningen: Goffin – Sontag / kleur: zwart
 116 x 198 mm

29.01.1942

100 frank / 20 belga; paars en grijs op lichtbruin; PICK 36 (Frans) en PICK 37 (Nederlands) EYCKMANS 60

Ontwerp: EMILE VLOORS¹¹
 Gravure: G. MINGUET (vz.) & M. POORTMAN (kz.)

¹¹Emile Vloors (1871-1952) was schilder en beeldhouwer. Hij studeerde aan de academie van Antwerpen en aan de Ecole des Beaux-Arts te Parijs. In 1898 won hij de befaamde Romeprijs. Zijn bekendste doeken zijn *De blauwe distel* (1904), *Het schaakspel* (z.d.) en *Bellen vol illusie* (1906). Op zijn doeken staan veelal allegorische figuren, meestal vrouwen met ragfijne gewaden. In 1924 werd hij directeur van de Antwerpse academie. Hij maakte in 1908 ook een ontwerp van het monument ter ere van Peter Benoit dat door geldgebrek echter nooit uitgevoerd werd.

Vz.: liggende vrouwelijke verpersoonlijking van de Overvloed; links een medaillon met het portret van koningin Elisabeth, naar rechts en rechts een medaillon met het portret van koning Albert I naar links; serienummers en uitgiftedatum; Frans

Kz.: de verpersoonlijkingen van Maas en Schelde vergezeld van een putto; Nederlands

Watermerk: Portret van koning Leopold I

Handtekeningen: Janssen – Sontag (tot 31.07.1939); Goffin – Sontag (andere biljetten) / zwart op beide zijdes

108 x 179 mm

03.03.1938 – 25.03.1938 – 27.05.1938 – 26.10.1938 – 21.12.1938 – 11.01.1939 – 14.01.1939 – 10.02.1939 – 09.03.1939 – 14.04.1939 – 02.06.1939 – 19.06.1939 – 31.07.1939 – 01.09.1941 – 02.09.1941 – 04.09.1941 – 18.10.1941 – 03.11.1941 – 31.07.1940 – 24.11.1941 – 04.02.1942 – 10.06.1942 – 10.07.1942, 3 exemplaren – 15.07.1942 – 23.07.1942, 2 exemplaren waarvan één nauwelijks circulatiesporen vertoont – 24.07.1942, nauwelijks circulatiesporen – 07.08.1942, nauwelijks circulatiesporen – 12.08.1942 – 17.08.1942 – 12.09.1942, vz. Nederlands.

Bibliografie

Albert PICK, *Standard Catalogue of World Paper Money*, Iola 1994 (7de uitgave)

Peter EYCKMANS, *Catalogus der Belgische bankbiljetten van 1900 tot heden*, Antwerpen 2002

Nationale Bank van België, CD-Rom met als titel *Het Belgische bankbiljet* – (mag zeker niet ontbreken in de bibliotheek van de verzamelaar van Belgische bankbiljetten) (museum@nbb.be).

* Met dank aan de families Jansen senior en junior voor de vriendelijke ontvangst en de spontane bereidheid om deze schat voor studie ter beschikking te stellen. Met speciale dank aan het Museum van de Nationale Bank van België, Brussel voor de mooie foto's van de biljetten.

Dit artikel is een licht aangepaste versie van een bijdrage die eerder verscheen in het tijdschrift *Limburg – Het Oude Land van Loon* 81, 2002, p. 167-174.